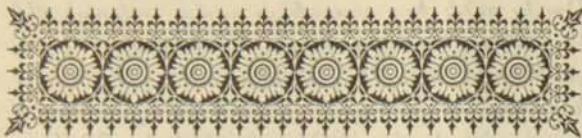

թիւներն, աղանդներն, ընկերութիւններն վերայ բաժանուած լինելով հանդերձ՝ համեմատաբար շատ քիչ առիթ է տալիս կրօնական վեճերի և հակառակութեանց։ ամէն մէկը գնում է իւր առաջ դժած ճանապարհով առանց միւսներին խանգարել ջանալու և ընդհակառակն՝ հարկաւոր դէպքում միանալով ընդհանուր թշնամու։ օր աւուր աճող անհատութեան և անբարոյականութեան դէմ։

Կ. Վ.

ԳՐԱԿԱՆԿԱՆ—ՊԵՏՄԱԿԱՆ

Ս. ԷԶՄԻԱՅԻՆԸ ՀԱՅ ԵՐԳԻՉՆԵՐԻ ՏԱՂԵՐՈՒՄ.

Ա.

Վերացականը կամ աննիւթը դժուարութեամբ է պատկերացնում ժողովուրդը, ուստի և եթէ մի ժողովուրդ զուրկ չէ վերացական գաղափարներից, նա դրանց մարմին է տալիս և արտաքին, ղգայական աշխարհում տեղաւորում։ Այս փաստն ամէն քայլափոխում ստիպուած է արձանագրել ժողովրդական հոգեբանութիւնը։ Հայ ժողովուրդը ոչ միայն զուրկ չէ եղել և չէ գաղափարականից, այլ նա նահատակ է իւր գաղափարների, յաւիտենական ճշմարտութիւնների։

Արտաքին և ներքին պատմագրութիւններից ստուգապէս արձանագրուած ճշմարտութիւն է, որ հայ ազգը քրիստոնեայ ազգերից հնագոյնն է։ Նոյնքան ստոյգ մի ճշմարտութիւն է և այն, որ հայ ազգը ամէն ինչ զոհել է ի սէր քրիստոնէութեան և այսօր մենք եւս ոչ մի այլ ազգ եմբանայ զէ կրօնական հալածանքի, հայ ազգն է միայն, որ հարեւրներով և հաղաքներով նահապաղներ է Կալէայի Բերքառի վարդապետութեան հետեւով։ Ի պատիւ մարդկութեան պիտի խոստովանենք, որ այնպիսի ժամանակի մէջ ենք ապրում, երբ քաղաքակիրթ ազգերը զբաղուած են քրիս-

տոնէութեան գաղափարի համար նահատակուած հայերով։

Ի՞նչպէս է արդ, որ հայ ժողովուրդը նիւթական և բարոյական թշուառութեան մէջ դեռ չէ մոռացել վերացական վեհ գաղափարներն և դեռ ընդունակ է զոհելու դրանց համար։ Ո՞վ ուսումնասիրել է հայ ժողովրդի կեանքը, նա գիտէ, որ ո՞ր էլ լինի հայը, աշխարհիս որ անկիւնն ևս ձգէ նրան հալածանքի, նա կանգնում է իւր համար մի տաճար, մի քարէ մատուռ, որ մարմնացումն է նրա հոգեկան բոլոր բարձր գաղափարների։ Եկեղեցին անբաժանելի է հայ համայնքից, այս խոստովանում են և օտարները։ Այդ եկեղեցին է ահա, որտեղից հայն սպասում է ամէն բարիք։ Այդ եկեղեցին է, որի մէջ կենդրոնացնում է հայը աստուածաշունչ տութեան, սրբութեան հայրենի առաքելութիւնների գումարը։

Նոյն այդ եկեղեցին է միւսնոյն ժամանակ այն շղթան, որ կապում է ցրուած հայերին և յիշեցնում է ամենայն օր իւր մէջ աղօթողներին՝ թէ նրանք ունին հեռաւոր և կարօտ եղբայրներ, որոնց համար պէտք է աղօթել։ Այսօր այդ եկեղեցին յիշեցնում է աշխարհիս չորս կողմում ցրուած հայերին, որ նրանք մի ընդհանուր կենդրոն ունին, մի տաճար ունին, որի մէջ «Զափեաց մեղ լոյս է Զայսոսան աշխարհի»։ Իւր հայրենի երկրից հեռու, մայրենի բարբառը մոռացած, օտար կեանքով ապրող հայն մի սրբավայր միայն յիշում է, որ թունդ է հանում նրա սիրտը և հաղարամեայ անցեալից գոնէ մի մասն է յիշեցնում։

Ս. Էջմիածնի այս առկայծող յիշատակը նման չէ՞ արդեօք փառաւոր ճրագալոյցից մնացած մի աղօտ ճրագի։

Այս աղօտ ճրագն անգամ զօրաւոր հողմերից մարելու և ձէթի պակասութիւնից հանդիմանալու վտանգի մէջ է եղել միշտ։ շնորհակալ լինենք այն անհատներին, որոնք իրենց հոգու կրակից միշտ փոխ են տուել

Հայրենի ճրագին և թող չեն տուել, որ նա հանգչի:

Քանի որ դեռ կանգուն էին Հայրենի փառքի կոթողները, քանի դեռ Ս. Էջմիածինը միակ յուշարձանը չէր Հայաստանում փառաւոր անցեալից, աղօտ էր այդ կաթուղի-կէի փայլը: Զորորդ դարու սկզբում Հիմ նուաճ, հաղիւ երբեմն երբեմն միայն յիշատակուում է Ս. Էջմիածինը, սակայն Հէնց որ նսեմանում են Հայաստանի միւս մեծապայ-ծառ կենդրոնները, Ս. Էջմիածինն աւելի և աւելի է ճաճանչներ արձակում: Եօթներորդ դարում (618) երկրորդ անգամ նորոգուե-լով կոմիտաս կաթուղիկոսի ձեռքով նոր քա-ղաքի կաթուղիկէն, կամ Շողակաթ, ստանում է այն նշանակութիւնը, որ այժմն ունի, այս-ինքն է կենդրոնական սրբավայրի: Եօթնե-րորդ դարը պէտք է սկզբնակէտ համարել Հայաստանի բարեշինութեան քայքայման և ժողովրդի ցրուելուն, մի կողմից բիւզանդա-կան կայսրներն էին դատարկում բազմամարդ Հայաստանը և նրա ժողովրդով պատուար կանգնում Մակեդոնիայում սլաւոնների, իսկ Սիկիլիայում և Կիլիկիայում նոր զարգացող արաբների դէմ: միւս կողմից մահմետական հեղեղն էր սրբում տանում Հայաստանի քաղաքներն ու գիւղերը:

Այդ դարումն է ահա, որ հնչում է Ս. Էջմիածնի առաջին օրհներգը, Սահակ Գ. կաթուղիկոս Զորափորեցու գեղեցիկ շարա-կանը: Երեք քառատող տներից հիւսուած այս չքնաղ շարականը Ս. Էջմիածնի նշանա-կութիւնը միանգամից հաստատեց և այսօր դա է հնչում հայ եկեղեցիներում, երբ Ս. Էջմիածնից ողջոյն է հասնում հեռաւոր հա-յերին:

« Էջ Միածին ի Հօրէ

Եւ լոյս փառաց ընդ նմա.

Չայնք հնչեցին

Սանդարամեք անգնդոց »:

Այս պարզ և անպաճոյճ տողերն են նկարագրում Էջմիածնի հաստատութիւնը, որի հետ կապուած է լոյսի յաղթանակը խա-ւարի վերայ:

Սոյն այդ հաստատութեան հետ կապ-ուած էր և երկու մեծապանծ սրբերի յի-շատակը, որոնք ձեռք ձեռքի տուած գլուխ հանեցին Հայաստանի փրկութեան գործը. ահա թէ ի՛նչպիսի պարզութեամբ արտայայ-տում է այդ երգիչը.

« Տեսեալ զլոյս մեծ

« Հայրապետին Գրիգորի,

« Պատէր ցնծութեամբ

« Հաւատացեալ արքային »:

Բանաստեղծն աւելորդ է համարում այդ լոյսն և նրա ծագումը գրուատելու, նա հօգս է քաշում դրա պահպանութեան հա-մար, ուստի յորդորում է.

« Եկա՛ք շինեսցուք

Սուրբ զխորանն լուսոյ,

Քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս

Ի Հայաստան աշխարհի »:

Որպիսի վեհ խօսքեր և որպիսի սրտա-բուղիս պարզութեամբ ասուած: Սա կարծես մի կտակ է Ս. Գրիգորից ու Տրդատից մնա-ցած, Սահակ Զորափորեցուց յիշեցրած: Թող հրճուին սուրբ հօգիք, նրանց կտակը սրբու-թեամբ է պահել հայ ազգը: Երջանիկ է Սահակ հայրապետը, որովհետեւ նա իւր մա-հից յետոյ կրկին և կրկին բարերար հան-դիսացաւ իւր կտակներով:

Վերջին կաթուղիկոսական համադգային ժողովին երբ հնչում է. Էջ Միածին ի Հօրէ. շարականը, հայ ազգի բազմաթիւ ներկայա-ցուցիչները, որոնք այնքան հեռաւոր կեդրոն-ներին էին, միաձայն երգում են այդ շարա-կանը. պատգամաւորներից մէկը դիտում է ցաւ ի սիրտ, որ մի քանի ռուսահայ աշխար-հական պատգամաւորներ լուռ են և չեն կարողանում ձայնակցիլ իրենց օտարերկրեայ պաշտօնակիցներին:

Այս մի տխուր փաստ է, որովհետեւ եթէ թեմական պատգամաւորներն անգէտ են այդ փառաւոր երգին, ի՛նչ կը լինին նը-րանց ընտրողները: « Արարատն » իւր պարտքն է համարում Ս. Էջմիածնի կաթուղիկէի տօ-նին ընծայել իւր բաժանորդներին այդ շա-րականը ձայնագրեալ, որպէս զի մասամբ գո-

նէ օգնած լինի այդ մեծ կտակի պահպանումը:

f.

Ներսէս Շնորհալին, մեր եկեղեցական
մեծ երգիչը նուագումէ Ս. Էջմիածնի փառ-
քըն ու նշանակութիւնը • Եգեսիոյ ողբի մէջ,
խսկ զբան հետեող բանաստեղծների շարքը
անդուլ հնչեցնում մինչև մեր օրերը Ս. Էջ-
միածնի գոլիասանքը:

Բացի «Եղեժիցյ ողբ»ի տողերից Շնորհա-
լին Ս. Գրիգորին նուիրած տաղի մէջ («Սրով-
բէիցն ձայնիւն... ») Ս. Էմիլիանն աչքի ա-
ռաջ ունի, երբ երգում է.

« . . . Կանգնեալ վերստին դանկեալքս :

Ժողովեա զցրուեալսն ի յազինս:

Գերեաց Գերէշարձ լիներ

Եւ դառնալ ի քանի հայրենիքս :

Հին տաղարաններում Ս. Գրիգորի մասին երգուած ներբողներին, մաղթանքներին մէջ անբաժան է և Ս. Էջմիածնի յիշատակութիւնը: Այդ բերթողներին անունները դժբաղդաբար անյայտ են մեզ: Յառաջ ենք բերում մի քանի տուն այդ տաղերից, որ արտագրուած ենք Ս. Էջմիածնի ձեռագրատան թ. 280 ձեռագրից, որ գրուած է 1394 թռւին, Սիւս քաղաքում: ¹ Այս տողերը ձեռագրի ձեւի տաղիցն են, որ սկսում է. «Մըտեալ առաջի քո բնորեալ Հոյիւ . . . »:

« Եկեղեցի Իմաստանի » Հայաստանեայց

Այսօր զմանդուներն ժողովեալ իւր համաձայն,

Ձայնիւ գողէ առ քեզ մաքուր և պատուական

Ո՛վ քահանայ, և առաջնորդ իւր փրկական:

Հընձան եհար կուսիս ի մէջս անպարտական:

Թագաւորքն իմ և իշխանքրն ջրնջեցան,

Այս ձևով շարունակում է կաթողիկէ եկեղեցին իւր գանգատն ու միջնորդ. է ձգ-
գում ի ռաւաւորչին Աստուծոյ առաջ:

Դե՞ծ է և այժմ հայ ժողովրդի վստահու-
թիւնը Լուսաւորցի վրայ, նա այդ վստահու-
թիւնը հիմնել է մեծ սրբի բարեխօսութիւն-
ներէ վրայ, որ դարերի ընթացքում օգնու-
թեան է կանչել հայն և փրկուել:

9.

Ս, յս որդերի շրջանը Շնորհալուց քիչ յետոյ պիտի սկսած լինի: Վերեւում յիշուած տաղարանի մէջ կայ դարձեալ մի տաղ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի անուան ձօնուած: Ստար, Հայաստանից գուրս երկրումն է երգուած այս երգը և երեք մասից է բաղկացած, առաջին մասը բանաստեղծօրէն նկարագիր է Ս. Լուսաւորչի տեսեան առաջին մասին, այն է՝ Շողակաթ Ս. Էջմիածնի եկեղեցու շինութեան յատակագծի, երկրորդը Ս. Գրիգորի բերանով նկարագիր է այն տեսեան շարունակութեան, ուր ապագայի մասին գուշակութիւններ կան, վերջաբանը կամ երկրորդ մասը մի յորդոր է օտար երկրում ցրուած Հայերին ուղղուած, որ չը մոռանան իրենց Հայրենիքը:

«Մի մոռանայք, մ'ի մոռանայք ըզ
հայրենին աշխարհ, ըզհայաստան
քարինսն»:

Այս յորդորին յաջորդում է Ս. Գրիգորի ձեռքով Եփրատում կատարուած մկրտութեան նկարագիրը: Ահա այդ տաղը.

1. Այս տաղարանն նշանաւոր է իւր հնութեամբ եւ
պարունակած տաղերի նորութեամբ: Առաջիկային կը տանք
այս ձեռագրի մանրամասն նկարագիրն եւ անտիպ տաղերի
արտաստւութիւնը:

ԼՅԼ ՏԸՂ ՏԵՍԼԵԱՆ ՍՈՒՐԻ ԼՈՍԱՆՈՐԶԻՆ.

(Տաղ ժող.)

Ճառագայթեալ արեգակն հայաստան աշխարհի ծագեալ, ո՞վ Գրիգորիոս,
Տեղի ետ խաւարն հաստատեցաւ լոյս աստուած գիտութեան ի քէն Լուսաւորիչ,
Սառն հիւսիսական մեղաց հայեցաւ. կաթեալ նըշուլից բանք ի տուն Թորգոմայ,
Որդին աստուծոյ ի մէջ մեր իջեալ բիրաւք զաւրաց երկնից խառնեալ ընդ մարդկան,
Յաղթող թագաւորն ուռամբ սրլացեալ եհար ի մէջ քաղաքիս զմոլութիւն չարին.
Հարթեաց քնակութիւն իւր աստուածութիւնըն հանգիստ ըզքո ժողովուրդն,
Դողացեալ սարսեաց յահեղ հընչմանէն. անդունդ ներքին խորոց երկիրս պանծացաւ.
Շինեցաւ տաճար անմարմին քեզ հիմն և աւրինակ նոր մեծըդ Մովսէս,
Գետ շնորհաց հոգւոյն աստուծոյ բրդիւեալ ծընաւ ըզգառինս լուսակիզն,
Ո՞վ տեսանող, որպէս և ծանեար զկնի ծնեալքս, հանեմք այժմ արեան ճապախիս,
Խոստովանիմք առ մեզ եղեալ եւք կանխաւ քո տեսլեանդ, ներեալ բարեգութ,
Խի մերժեր զճառայքս քահանայապետ սուրբ. միշտ դու քաւեսցես,
Որ ետք առ Քրիստոս, միշտ կենդանի լեր մեզ բարեխաւս մեղուցեալ հաւտիս,
Ի փառս մեծ անուանն որում միշտ հանցուք գոհութիւն ի ձեռքս քո Աստուծոյ.

Ո՞վ աշակերտեալ իմ նոր ժողովուրդք. ասէր սուրբ Գրիգոր.
Զբւարթունս տեսի խորհուրդ հրաշալի, եկայք լրւարուք,
Երգ բացաւ հրեշտակ տեսն իջեալ ձայնիւ զիս կոչեաց,
Ո՞վ Գրիգորիոս արի և հայեաց, որ քեզ ցուցանեմ.
Ի վեր նայեցեալ տեսի ըզխորանս երկնիցըդ հերձեալ,
Լոյս սաստիկ իջեալ յերկիր կառուցաւ սիւն ըսքանչելի,
Զաւրք անշախ թեաւք, չըքնաղ պատկերաւ ընդ նա հոսէին,
Թագաւոր ահեղ ի մէջ հրեշտակացն սրլացեալ իջաւ,
Ուռամբ նա ոսկի բախեաց ըզյատակ միջոյ քաղաքիս,
Թընդիւնըն հարթեաց դաշտ հաւասարեաց զաշխարհս ամենայն,
Զաւրքն ապա սրկան շինել ձեզ տաճար ի մէջ քաղաքիս,
Խարխիս ոսկեղէն եդին սիւն հրեղէն և խաչ լուսեղէն,
Վանդեցին չորիս ուր վըկայքն եղեն սուրբ Հոփիսիմեանք,
Զորից սեանց վերայ կամարս ձգեցին ահեղ վայելուչ,
Գըմբեթ ի կատար լուսոյ կամարացն կապեալ սքանչելի,
Անդ տեսանէի ներքոյ խորանին զվըկայսն կուսանն,
Զգեցեալ Հոփիսիմէ բեհեզս ըն, երովքն, ուրախաճեմ էին,
Սեղան ի ներքոյ կողմն խորանին զսրբութեանց տեսի,
Ուստի յորդառատ գետ ծաւալեցաւ աշխարհս ծովացաւ,
Սեղանս տերունի պըսակեալ խաչին ի ծովն տեսի,
Նըման աստեղաց անթիւ բազմութեամբ, նորա ծագէին,
Հաւտ ապա այժեաց անթիւ թրխատիպ ի ծովն մըլեալ,
Անդ լուսակիզն դարձեալ ելանն պայծառ և չըքնաղ,
Որոց թեք բուսան սրլացեալ մըտին ի կարգ հրեշտակաց,
Բայց ուրախարար ահեղ այս տեսլեանս վախճան էր ի սուգ,
Զի հաւատքն ծընան, անթիւ բազմացան և աղտեղեցան,
Ոմանք ի գառանցն ի գայլս փոխեցան և զհաւտըն հարին,
Արեան ճապաղիս զանմեղաց տեսեալ տարակուսեցաւ,
Հրեշտակն ինձ ասէ. յետին ժամանակն է այդ լինելոց,
Յուխտէ սրբութեան հովացն կարգէ գայլք լինեցին,
Յանկընա խոցոտն զհաւատըն վըրդովեալ, հոգւով սպանանն,
Իսկ որ համբերէ խալատ նա կեցցէ, յերկինս վերացի,
Զգայլսն հըրդեհէ հուր մեծ գեհնէն յանպախճան տանջանն,
Խելամուտ լիցուք և մեք զգուշացուք յահեղս երկիւղէ,
Տեսլեանս լըրոշն ուր և ձեռն, որք տեսանն,
Մեղաք և տեսաք զնախաճառ խորհուրդ. մեք կատարեցաք,
Վարժրացան անձինք քո աշակերտացս, ընդդէմ քո տեսլեանս,
Սակաւք իմացան և հնազանդեցան, աւտարք կոչեցան,
Եղաք նախատինք մերոց դըրացեաց. ծաղր թըշնամեաց,
Դարձ հայեաց յայգիս զոր տընկեաց աջ քո սուրբ Լուսաւորիչ,
Վանդենա զկործանեալքս աղաւթիւք կեցոյ մեծըդ բարեխաւս,
Ի փառս փրկչիդ մերոյ Յիսուսի այժմ և յաւիտեան:

Որդիք գերութեան, իմ ժողովուրդ ծընեալ յերկիր աւտար, որ ժողովեալ էք աստ,
Մի մոռանայք, մի մոռանայք ըզհայրենին աշխարհ ըզհայաստան քարինսն.

եկայք արտասուաւք մեք ընթացուք միտաւք այսաւր ի նոյն գտաւնս ի տեղին տաւնել:
Անփորձքս գրեթամ ի հոգ հետոց Լուսաւորչին իմոյ, լամ խրնդրեմ ըզնոյն:
Նայեցեալ տեսէք զսուրբն Գրիգոր, նոր հայրապետ եկեալ նորահաւատ հաւտին:
Ի մեծն Եփրատ առեալ ածէր զայն բազմութեան ամբոխն մըկրտութեամբ աւրհնեալ:
Կայր մեծ քահանայն բեհզազեաց աւազանին ընթեր, որ ի դրախտէն բրդիւէր:
Հուրջ պարեն հրեշտակք բուրմամբ խնդոց և լապտերաց ջահից (ք) զերեքսրբեանն երգեն:
Մատեաւ ի խորհուրդն Բրիտտոսի մահուան յաւժար և փոյթ մեծն ճրդատ արքայն:
Իւրք հրեշտատան անդր ի խնարհ իջեալ նրմա ըզնին Հայաստանեաց ժողովն:
Ջուրն զետեղեալ շրջան առնոյր անդրէն պաշտել զբանակն և զուարճանայր ի նոյն:
Երուս զուարճացեալ ի նորածին յեղբարսն յո(յ) զջոյն իջեալ բանայր զեր(կ)ինս հանդէպ:
Սիւն լուսոյ ձգէր վերոյ նոցա չքնադաճեալ խորան արեգականն յաղթող:
Խաչն պարծանաց և խաչեցեալն ի նմա ընդդէմ նոցա կայր նըկարեալ ի նոյն:
Այս քեզ Գրիգորիս և զնաւորոյս մանկանց եղբարցդ իմոց վայելչութեան տաճար:
Ապա քահանայն մեծ ծաւալէր զորդեգրութեան մեռոնն աստուածաղարջ ձեռաւքն:
Ով ըբքանելեացս, շուրջ բազմութեան նա իւրովի խաղայր և քրիստոնեայս կընքէր:
Իւրուցըն բազմաց մի կաթ իւզոյն ոչ պակասեաց այսաւր, այլ բաւականացաւ:
Հրեշտակք հընչէին, նոր մըկրտեալք, զուր զգեցայք զԲրիտտոս, էք այլ որդիք:
Եկայք ձառնէք այսուհետև զտէրունական մարմինն գլխոյն անգամք եղեալք:
Բաշխէր հայրապետն զսարսափելին ամենեցուն զպարզեն, լուսաղարդեալ մանկանցն:
Այսպէս կոչեցար, ով Հայաստանս ի Գրիգորէ սրբոյ միացար յԱստուած:
Քննեա(յ) և ծանիր ում այլ ազգաց այսպէս եղև շնորհ որպէս և քեզ տեսեր:
Ուր քո յիշատակ կամ գոհութիւն այս մեծամեծ ձրիցս, ով ժողովուրդդ խիստ:
Թող զունայնութիւնդ աւտարացեալ ամբարշտեալ գայլոցն, և նորոգեալ դարձեալ:
Չայնիւ նըզովն զհերիտիկոսքն յուխտէ առաքելոցն և սուտ քահանայիցն:
Բաց է դուռնք երկնից, ով տառապեալ իմ կըշտամբեալ ժողով, փութա ի Գրիգորին քո գոգ:
Հաւատաւ նըմին (•) և նորացոց (sic) սրբոց հայրապետացն և զըզջացիր ընդ նոյն:
Փառս վերահընչել, երրորդութեան ի յանապատում ի կեանսն միշտ յաւիտեանս ամէն:

Պ.

Ողբերի շրջանը Ս. Էջմիածնի վերաբե-
րութեամբ սկսուած էր արդէն. մի ներքին
ձգտումն կար դէպի այդ մեծ սրբաւայրն,
ուստի բոլոր բանաստեղծները հին փառքե-
րն յիշեցնելով ամէնքի հայեացքներն դէ-
պի այդ սրբաւայրն են ուղղուած:

Երեքտասներորդ դարու հայ եկեղեցւոյ
փայլուն ջահերից մին, Ստեփաննոս Օրպել-
եանը, Սիւնեաց աշխարհի մետրոպոլիտն և
հայոց պատրիարքի պրօտոփրօնտէսը կամ
նախաթոռ եպիսկոպոսը, առաջինը չէ ան-
շուշտ, որ ողբացել է Ս. Էջմիածնի անկման
վերայ: Օրպելեանի ողբը մի գեղեցիկ յառա-
ջաբանով և հարուստ ծանօթութիւններով
հրատարակել է պ. Կ. Կոստանեանը¹: Այս
ողբի լեզուն և ոճը մատենագրական մեծ
արժէք չունին, սակայն ուշադրութեան ար-
ժանի են դրա մէջ արտայայտուած զգա-
ցումները:

Ինչպէս հրատարակիչն իրաւամբ գիտել
է արդէն, երգիչը «Եգեսիոյ ողբի» ազգեցու-

թեան տակ է գտնուում թէպէտև երբեմն
ս. Գրքի նմանութիւններ ևս լսուում են: Ամ-
բողջ ողբը մի եղերերգութիւն է վիպական
ձևով, որի մէջ Ս. Էջմիածինը պատմում է
իւր գլխով անցածները:

ԳԼ. Է. «Լուր ինձ, երկին և դասք վերին,
Միտ դիր, երկիր, և որ ի սմին,
Ես թագաւոր էի նախկին...»

ԳԼ. Ը. Արեգակունք առ իս կային,
Պայծառ և ահեղ քան զգգալին,
Հնորհն անմահ քահանային,
Պատին մեծ քահանային.
Փեսայն ճեմէր յառաջաստին...

Իւր փառքերը մի առ մի պատմելուց յե-
տոյ, նկարագրում է անկումը.

ԳԼ. Թ. «Յանկարծակի դիպայ չարին,

Որ չէ եղեալ յազգ մարդկային...

Փեսայս այրի թողեալ բնաւին

Հաւածեցաւ յաշխարհ ստորին.

Որդեակն իմ սեգ Արշակունին,

Որ անդրանիկն էր և նախնին,

Ձթոշակն էառ մահու յետին...

ԳԼ. Ժ. Բայց միւս ևս այլ կայր նորածին,

Որ զգուշութեամբ սնուցանէին,

Դրգուեալ անուամբ Բագրատունի

Բագրատունիներէից յետոյ եկած թըշ-

1. Ստեփաննոս Օրպելեանի, Ողբ ի ս. Եսթուղիկէն.
Թիֆլ. ապ. Վարդանանի 1885 թ.:

ուսումնականներն էլ մի առ մի նկարագրելուց
յետոյ վերջացնում է այս խօսքերով.

ԺԴ... « Արդ մենացեալ յանվայր դաշտին
Ձերդ զգազան անապատին
Ձաչուերս անեմ կողկողազին,
Ձայն արձակեմ ողորմագին.

Այս ձեռով ողբը վերջացնում է երգիչն
ու սկսում է յորդոր կարգալ, որ Ա. Էջմիած-
նի որդիք դառնան իւրեանց մօր գիրկն ու
վերսկսին պայծառացնել հայրենի տաճարը:
Յուսոյ ձայնն է, որ հնչում է բանաստեղ-
ծի վերջին տողերից.

ԺԵ. « Թողճմբ զողորմքս ցաւագին,
Առնեմք աւարտ լաւաց բանին.
Յոսոսանք էլ զ՝ պարս քնանին... »

Այս յայտն է ահա, որ ներշնչում է եր-
գչին հետեւեալ տողերը, որի մէջ նա յայտ-
նում է, որ Աստուած պիտի վերականգնէ
ամէն ինչ և աւելի փառաւոր կերպով, այն-
պէս որ ամէնքս գոչենք.

« Աւջինս է մեծ քան զառաջինն. »

Ե.

Օրբէլեանից յետոյ երգիչների ձայնն
անընդհատ յիշեցնում է հայերին Ա. Էջմիա-
ծինը, որով և նախապատրաստում նրա վե-
րականգնումն 1441 թուին:

Ամբողջ ԺԵ. դարու ընթացքում մի
խորհուրդ էր բոլոր հայերի սրտերում, որ ի
իրագործման իրենց նուիրեցին ժամանակի
մեծ մարդիկ: Այդ խորհուրդն էր Ա. Էջմի-
ածնի վերականգնութիւն, Մայր Աթոռի
վերականգնումը: Այս դարու երգիչներէն Ա.
Ռաքել Բաղիշեցին մի ընդարձակ ոտանաւո-
րով աւանդել է մեզ Ա. Էջմիածնի գովասան-
քը, որ առաջ ենք բերում այստեղ.

ՏԱՂ ԵՒ ԳՈՎԱՍՏԱՆԻՔ ՍՈՒՐԲ ՏԱՃԱՐԻՆ
ԷՋՄԻԱԾՆԻՍ.

ՅԱՌԱՔԵՆ ԶԱՐԴԱՊԵՏԸ.

(Ձեռագ. Ս. ՔԸ. № 466. Թ. 195 և 197 ր.)

Ահա ասեմ բան գովեստի,

Մաւրդ լուսոյ սուրբ տաճարի,

Աստուածորդոյն իջման տեղի,

Աթոռ անմահ թագաւորի.

Թեպէտ չունիմ ըստ արժանի,

Ասեմ նմա երգ ցանկալի,

Քանզի մեղաւոր յաշխարհի,

Միտքս հոգով յոյժ ցնորի.

Ահա ցընծա՛ Վաղարշապատ,

Մայրաքաղաք երկնաբանտակ,

Ամուր պարիսպ բարձր աշտարակ,

Յեռեալ ակամբ գոյն ըղզունակ.

Բարգաւաճեալ փառաւր անձառ,

Էջմիածին լուսով պայծառ,

Յարկ օրհնութեան աստուածարեալ,

Լեռն մաքուր աստուածաբնակեալ.

Գովեալ արին առաքինեաց,

Գրիգորիոս մեծ արիւսեակ,

Որ քրտնաջան ի մըշակաց,

Ողկոյզ բերեալ մեզ վաղահաս,

Այլ դուք որդիք հօրն մեծի,

Լուսաւորչին սուրբ Գրիգորի,

Յաւժար սրբալի փափագելի

Ձայնակցեցէք իմոյս բանի.

Արդ փափագեմ տենչմամբ սրտի,

Գովել ըզմեր յուսոյն տեղի.

Ձաթոռն մեր սուրբ Գրիգորի,

Հայաստանեայց լուսաւորչի.

Ձայն որ Քրիստոս ընտրեաց յերկրի,

Ձիւր հանգըստեան տուն և տեղի,

Եւ էջ փառաւքն հրաշալի.

Նրման հըզաւր թագաւորի.

Էջմիածին անուն պատուեալ,

Ամենեցուն երկրպագեալ,

Ի հրեշտակաց բարեբանեալ,

Ի մարդկանէ փառաւորեալ.

Էջմիածին վերնոյն նրման,

Ուր անմարմնոց դասուց կայեան,

Որով օրհնի միշտ անխափան,

Անեղն Աստուած և անխաճան.

Էջմիածին երկինք յերկրի,

Գրմբեթաձև շինեալ մեծի,

Յորում եցոյց զՅիսուսն Քրիստոսին,

Անեղն Աստուած լուսաւորչին,

Էջմիածին աթոռ մեծի,

Դու Աստուծոյ ահաւորի,

Յորում անձառ լուսն բազմի,

Երրորդութիւն Աստուածն մի.

Էջմիածին դու դուռն երկնից,

Ի քեզ իջեալ ստեղծօղն էից,

Հանդերձ զաւրաւք հրաբան սեռից,

Այն որ ընդ Հօր աթոռակից,

Էջմիածին դու բարձրելոյն,

Եւ բնակարան դու օծելոյն,

Որ յայտնեցար հաւր մեր նախնոյն,

Լուսաւորչի սուրբ Գրիգորոյն.

Էջմիածին դու նոր Խորան,

Հանգիստ կամացն աստուածութեան
 Սուրբըն Գրիգոր Նոյեան տապան,
 Շինեաց ըղբեղ տեղ փրկութեան,
 Էջմիածին դու տաղաւար,
 Սուրբ Միածնին եղեր տաճար,
 Զի աւետիքն ի քեզ էաւ,
 Հայրն որ որդոցս եղև պատճառ,
 Էջմիածին երկրորդ Սինիա,
 Ի քեզ իջեալ երկնից արքայ,
 Անդ Մովսիսի տեսեալ ընա,
 Եւ աստ Գրիգոր այլ գերակայ,
 Էջմիածին նրման ցուցար,
 Դու Սաղիմայ արև յարմար,
 Անդ զաւրութիւն Տէր մեր արար,
 Ի քեզ Հայոց առանձնարար,
 Էջմիածին պայծառ Խորան,
 Քան ըզնախնոյն վրկայութեան,
 Անդ էր աւրէնք փոփոխական,
 Եւ քեզ նորոյս ճըշմարտութեան,
 Էջմիածին դու Հարսնարան,
 Նրման վերնոյն անդուգական,
 Որում կուսանքն Հարսնացան,
 Սուրբ Հռիփսիմեանքն պատուական,
 Էջմիածին տեսլեան տեղի,
 Լուսաւորչին սուրբ Գրիգորի,
 Զի արարիչն ամենայնի,
 Ետես մարմնով իջեալ յերկրի,
 Էջմիածին դու տես Խորան,
 Թագաւորին երկնից կայան,
 Հպատակաց ժողովարան,
 Քահանայից աւրհներգութեան,
 Էջմիածին տեղ պարծանաց,
 Լուսաւորչին Հայաստանայց,
 Վերապատուեալ ի հրեշտակաց,
 Եւ իջմանէ բանին կենաց,
 Էջմիածին ժողովարան,
 Ազգիս մերոյ լծորդմական,
 Որում եղեալ եմք ցիր և ցան,
 Վասն մերոյ անարգութեան,
 Էջմիածին տեղ նորոգման,
 Ազգիս մերոյ լծըւառական,
 Խնդրուածովք հաւր մեր հայցման,
 Սուրբ Գրիգորի Պարթեական,
 Էջմիածին աղբիւր կենաց,
 Քաղցրալիտակ յորդախաղաց,
 Զոր և ետես հայրն շնորհաց,
 Զայծն ի գառնին փոխանակեաց,
 Էջմիածին Դրախտ լուսով,
 Նոր ձիթենիք բուսանելով,
 Սուրբ Սահակայ տեսանելով,

Եւ զյապագայն գուշակելով,
 Էջմիածին անմահ պղի,
 Սուրբ ողկոյղին հաւր միածնի,
 Որ միշտ ի քեզ պատարագի,
 Անրիծ արիւնն Քրիստոսի,
 Էջմիածին ծով սառնորակ,
 Զոր և ետես սուրբըն Սահակ,
 Զի պարգեւեաց հոգոյն յատակ,
 Յուցանելով մեզ արինակ,
 Էջմիածին դու բուրաստան,
 Տընկեալ աջովքն հայրական,
 Վարդն որ ի քեզ անոյշ բուրման,
 Լուսաւորիչն հայկազեան,
 Էջմիածին գաւիթ մեծին,
 Դու յաստուծոյ ահաւորին,
 Որք աստ ի քեզ գան ժողովին,
 Ապա վերին արժանասցին,
 Էջմիածին երկնից նրման,
 Դու գերազոյն և պատուական,
 Քանզի ստեղծաւորն արեգական,
 Ի քեզ իջեալ կերպիւ մարգկան,
 Էջմիածին մայր հաւատոյ,
 Եւ ապաւէն տեղիք յուսոյ,
 Բարեաց պատճառ և սերտ սիրոյ,
 Դու ընտրեցար ի յԱստուծոյ,
 Էջմիածին անեղաշէն,
 Տաճար շինեալ ի յարարէն,
 Հաստատ հիմամբ ի հաւր բանէն,
 Որ ձևացոյց Լուսաւորչէն,
 Էջմիածին դու հիմնարկեալ,
 Եւ ուժով քաղաք շինեալ,
 Լուսաւորչին քեզ աւարտեալ,
 Մեր փրկութեան պատճառ եղեալ,
 Էջմիածին շնորհաց բաշխաւ,
 Զմեզ խաւարէ ի լոյս բերաւ,
 Ազգիս Հայոց որ նորոգաւ,
 Եւ ի յորդիս լուսոյ ծընաւ,
 Էջմիածին դու գանձանակ,
 Անճառ լուսոյն դու աշտանակ,
 Տանըս հայոց ամուր պատուարք,
 Եկեղեցոյ բարձր աշտարակ,
 Էջմիածին փառաւր լըցար,
 Քան ըզ Թափաւր պայծառացար,
 Զի անդ մարմնովքն որ լոյս ցուցար,
 Նոյն լուսակերպ առ մեզ իջար,
 Էջմիածին կաթուղիկէ,
 Հիմնարկեցար ի Քրիստոսէ,
 Աւարտեցար ի Գրիգորէ,
 Զարդարեցար ի Տըրգատէ,
 Էջմիածին պարծանք հայոց,

Քան զամենայն աղքատ ըստորնոց,
Զի արարիչն արարածոց,
Զքեզ բնութեամբ արդարացոյց:

Էջմիածին տեղ փառաւոր,
Անուամբ ահեղ և սքանչաւոր,
Գեղեցկաշէն և հրաշաւոր,
Բարձրահայեաց և ահաւոր,
Էջմիածին դու գերագոյն,
Շնորհ առեր դու բարձրելոյն,
Չափակեցար անեղ աջոյն,
Զարդարեցար ի Սուրբ Հոգոյն:

Էջմիածին քեւ ճոխացան,
Սուրբ հպատակքն ամենեքեան,
Արիստակէս և Վրթանէս,
Եւ Գրիգորիս Պարթեական,
Էջմիածին սուրբ Վրթանէս,
Արիստակէս, Յուսիկ, Ներսէս,
Ի քէն շնորհք առին պէս պէս,
Եւ ճոխացան անձառապէս:

Էջմիածին նոր նորոգեալ,
Եւ վերըստին պայծառացեալ,
Ի քեզ Գրիստոս կրկին իջեալ,
Եւ զաւրհնութիւն քո նորոգեալ,
Առաքելէ մըտաք տրկար,
Եյսքան բաներս անկեալ ի շար,
Եւ որք երգէք սրբաւ յաւժար,
Յիշման արէք զիս արժանի:

Եւ որք յիշեն զմեզ ի բարին,
Եւ ասացին զՏէր ողորմին,
Յաւուր մեծի դատաստանին,
Արժանին լինին կենաց ձայնին:

Յիրաւի հպարտութեամբ է ասում մեր անցեալ դարու մեծ հայրապետներից մին՝ Սիմէօն կաթողիկոսը, թէ ֆրկիչը միանգամ հանուր մարդկութեան համար իջաւ իսկ մի անգամ ևս յատուկ մեր ազգի համար: Այս հաւատով է որ հայ ազգը յորգել է և յարգում է Ս. Էջմիածինը իբրեւ տեղի իջման Միածնի: Շատ հաբասից եկած հեղեղն էլ անցաւ և Ս. Էջմիածինը դարձեալ վերաշինուեցաւ Մովսէս Սիւնեցու ձեռամբ. վերջին դարերու թշուառութեան միջոցին միակ լուսատու կենդրոնը Ս. Էջմիածինն էր, որի մասին և երգում են եկեղեցական ու աշխարհական երգիչները: Յիշեցնում ենք Պ. Ղափանեցու Ս. Էջմիածնին նուիրուած երգը, որ թէպէտ և Ղափանցուտաղերի առաջնակարգերից չէ,

բայց այնու ամենայնիւ ցոյց է տալիս ժամանակի սգին:

Մեր ժողովրդական երգիչներից երեքի միայն ճանաչում ենք, որ Ս. Էջմիածնի գովքն են երգել. 1) աշուղ Ղաղարը. «Էջմիածին խիստ գովական»... 2) Աղագիւլը. «Գիշեր ցերեկ կու քաշեմ»... և 3) Միսիկին—Բուրջին. «Էջմիածին խիստ սիրուն պայծառ տեսի»:

Առանց վարանման կարելի է պնդել, որ շատ և շատ ժողովրդական երգիչներ նուագել են Ս. Էջմիածնի մասին, սակայն դրանց երգերը անյայտութեան մէջ են մնացել: «Արարատի» աշխատակիցներից պ. Ս. Հայկունին առանձին ջանքով մի մեծ ժողովրդական վէպի մնացորդներն է ժողովել, որի հերոսն է Մոքոս կամ Մոկոս անունով մի անձն, որի սկզբնատիպարը պէտք է լուսաւորիչն եղած լինի անշուշտ: Շատ նշանաւոր է այն հանգամանքը, որ այդ վիպասանութեան մէջ լուսաւորիչն յայտնի է իբրեւ ճարտարապետ, որին վերագրուած են Հայաստանի բոլոր նշանաւոր շէնքերը: Պարոն Հայկունու ժողոված վէպի մասերը թէպէտ և շատ ընդարձակ են, սակայն թերի տեղերի հետքեր ևս ունին, արդեօք այդ թերիների մէջ չէ և Ս. Էջմիածնի շինութիւնը: Մոկոսի վիպասանութիւնը մասամբ նման է և Սասունցի Դաւթի ուճին և թերեւս մի ամբողջի մասեր են երկուսն էլ:

Այսպէս ուրեմն Ս. Էջմիածինը թէ քրնարական և թէ վիպական երգերին նիւթ է տուել, դրա պատճառն է անշուշտ նրա մեծ նշանակութիւնը:

Շատ խրատական է Ս. Էջմիածնի ճակատագիրը, փառքի մէջ ծնուած ժամանակ անյայտ է մնում, փառքի օրերում չէ յիշում իսկ թշուառութեան և խաւարի մէջ միշտ փառաւոր է երեւում և լոյս ու յոյս մատակարարում: Այս է ահա հայ տաղտացների և ողբասացների երգերի բովանդակութիւնը:

Ինչպէս Առաքել Բաղիշեցին ասել է.

« Էջմիածին, տեղ նորոգման,
« Ազգիս մերոյ թշուառական.

շատ ժամանակ նշանաբան է եղել հայոց ազգի համար, նոյն ոգւով է նուագում և Մեսրոպ Թադևոսիանը:

* Ի քո իջեալ տեղի
Ձաթոռ Հայրապետի
Մեր հաստատեալ ։:

Մեր նոր գրականութեան մէջ յայտնի բանաստեղծները թէպէտև առանձին երգեր չեն նուիրել Ս. Էջմիածնին, սակայն ամէնքն էլ իրենց բանաստեղծութեանց մէջ յիշատակել են Էջմիածինը, յիշենք Ալիշանն, որի «Մատիսներին մէջ Մեծ Մատիսը պարծենում է Էջմիածնի հիմնադրարէր մատակարարած լինելու համար:

Այսպէս և Ս. Շահազիզեանը իւր «Լեռնի վշտի» մէջ Ս. Էջմիածնին է համարում այն կեդրոնը, որտեղից պիտի սկսի մեր վերակենդանութիւնը: Իսկ մեր մեծ բանաստեղծը, Գամառ Քաթիպան, վերջին շնչի հետ Ս. Էջմիածնի անունն է արտաշնչում, ցանկութիւն յայտնելով նրա հովանու տակ հանգչելու:

Մի ազգի զգացումներով ևս կարող ենք չափել նրա կենսունակութիւնը, թէ՛ նշ զգացումներ է տածում մի ազգ գէպի իւր անցեալի յիշատակներն, արտայայտում են ազգի երգիչները—բանաստեղծները, Ս. Էջմիածնի մասին մեր ազգային երգիչների արտայայտածներն առհաւատչեայ են այն մեծ գաղափարի յարատեւութեան և կենսունակութեան, որի մարմնացումն է հայ եկեղեցին և Ս. Էջմիածնի կաթողիկէն:

Ն. Բարամեան.

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ ՄԵՂԵԳԻՆ

ի պատիւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի:

Մեր հին գրականութեան շրջանում տարակոյտներն հետզհետէ բազմանում են, հեղինակների անձերը, ժամանակը և երկերը

սկսում են կասկածանքների ենթարկուել: Բանասէրների մի մասը շուտափոյթ է իւր եզրակացութիւններով, իսկ միւս մասը դանդաղօրէն աւանդականը գիտնականի հետ փոխանակելում:

Մատենագրութեան զտման խնդրի համար մեծ նշանակութիւն ունին բնագիրները, շատ կասկածներ, ենթագրութիւններ և եզրակացութիւններ կարող են միանգամից բարձուել ձեռագրական որևէ ընթերցանութեան օրինակով: «Արարատի» ապրիլի համարում պ. Կ. Կոստանեանցը ծանօթութիւններով պարզաբանեց Խորենացուց մի հատուած «Ս. Թէոփորոսի ծննդեան և սննդեան և վարուց» մասին, տպագրելով այդ հատուածը Ս. Էջմիածնի ձեռագրատան հ. 923, ճառընտրից: Այդ հատուածը արդէն իսկ տպագրուած էր «Սոփերք հայկականի» հատոր ԺԶ. մէջ, ¹ սակայն առանց յիշատակելու, թէ դա Մ. Խորենացուն է: Այդ փոքրիկ ձեռագրական տարբերութիւնը մեծ նշանակութիւն ունի նախ այդ հատուածի արժէքը որոշելու համար և ապա Մովսիսի «Հայոց Պատմութեան» քննադատութեան համար:

Առիթ առնելով Ս. Էջմիածնի տօնը, ահա առաջ ենք բերում մի հին մեղեդի ս. Լուսաւորչի անունով, որ թէպէտև հրատարակուած է, բայց համարուած է իբրև Գիւտ կաթողիկոսին ձօնուած, ² մինչդեռ մեր ձեռագրատան հ. 280 տաղարանի մէջ, այդ տաղը ս. Լուսաւորչին է յատակացրած: Մեր տաղարանի հնութիւնը (1394 թ.) բաւական մեծ երաշխաւորութիւն է վերնագրիս ստուգութեանը, եթէ աչքի առաջ ունենանք նաև տաղի ներքին բովանդակութիւնը, որ աւելի ս. Լուսաւորչին է յարմարում քան թէ Գիւտին: Ահա այդ մեղեդու ճշգրիտ արտատպութիւնը Ս. Էջմիածնի համար 923, ձեռագրից:

1. Սոփերքի բնագիրը բաւական խոշոր տարբերութիւններ ունի հ. 923, ձեռագրի բնագրից:

2. Տես. «Բազմավէպ» 4849. թ. 4 և «Հնոց Նորոց» եր. 59: